

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

УДК 37.035:373.76

ВИХОВНИЙ ВПЛИВ ІНКЛЮЗИВНОГО СЕРЕДОВИЩА НА МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

О. О. ДОБРОВІЦЬКА

На сучасному етапі розвитку українського суспільства виховання на ідеях толерантності набуло особливої актуальності. Здійснюються наміри по-новому подивитися на світ, подолати перепони, які роз'єднують людей, утвердити між ними стосунки на засадах гуманізму та взаєморозуміння. Тому активізується процес пошуку ефективних механізмів виховання дітей та молоді у дусі толерантності, поваги до прав і свобод інших людей незалежно від їхньої національної, соціальної приналежності, поглядів, світосприйняття, способів мислення та поведінки.

У наш час допомога людям з інвалідністю стає все важливішим суспільним завданням. Соціальна допомога та захист молоді з особливими потребами набуває дедалі глибшого характеру і, на нашу думку, рушійною силою у подоланні дискримінації та ізоляції людей з особливими потребами є формування у здоровому суспільстві толерантного ставлення, що ґрунтується на повазі, терпінні, розумінні, сприйнятті інших такими, якими вони є. Реалізацію ідеї розвитку толерантності серед студентської молоді можна втілювати в одному з головних інститутів соціалізації – навчальному середовищі (ВНЗ).

В законі України про освіту йдеться про те, що всі „громадяни країни мають право на освіту незалежно від статі, раси, національності, соціального і майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань, належності до партій, ставлення до релігії, віросповідання, стану здоров'я, місця проживання та інших обставин” [5]. А серед основних принципів освіти цього ж законодавчого документа виділимо такі: доступність для кожного громадянина усіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою; рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку; гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей.

Отже, право на освітні послуги має кожен громадянин, у тому числі і люди з особливими потребами, але визнаємо, що не кожен навчальний заклад забезпечує умови для повноцінного навчання, функціонування та інтеграції цих осіб у соціум.

Інтеграція в суспільство осіб з інвалідністю, їхній соціальний захист, психолого-педагогічна підтримка є одним із найбільш актуальних і пріоритетних напрямків політики кожної розвиненої країни світу як в освітній, так і в соціальній сфері, оскільки ставлення до людини з інвалідністю багато в чому є показником рівня цивілізованого демократичного устрою держави. Формування готовності суспільства сприймати людей з інвалідністю рівними собі певною мірою відбувається у закладах інклюзивного типу.

Метою статті є розгляд виховного впливу інклюзивного середовища на формування толерантної поведінки в учасників навчального процесу.

Лише з XIX ст. в нашій державі почали розроблятися інноваційні, ефективні технології надання освітніх послуг для людей з інвалідністю та сприяння їх повноцінному входженню в життя суспільства.

Донедавна першоджерелом освітньої інтеграції людей з інвалідністю виступала інтегрована освіта – процес спільного навчання і виховання дітей з обмеженнями здоров'я і тих, що не мають таких обмежень, в установах загальної системи освіти [7, с. 20].

Згодом на зміну інтеграції з'являється термін „інклюзія”, який характеризує більш складні процеси, охоплюючи не лише освітню, а й соціальну складову. Інклюзивна освіта виключає будь-яку

дискримінацію, забезпечує рівне ставлення та створює особливі умови для дітей та молоді з інвалідністю.

Повне включення (інклюзія) означає, що всі учні, незалежно від виду, важкості і характеру порушень розвитку навчаються у загальноосвітньому класі, отримують додаткові необхідні послуги та додаткові можливості для розвитку завдяки навчанню зі здоровими однолітками [8, с. 8].

Незважаючи на спірність думок „за” і „проти” спільного навчання, яке сьогодні обговорюється фахівцями, окреслимо ряд переваг для молоді з інвалідністю:

- завдяки цілеспрямованому спілкуванню з однолітками поліпшується когнітивний, моторний соціальний та емоційний розвиток;

- оволодіння новими вміннями та навичками відбувається функціонально;

- навчання здійснюється з орієнтацією на сильні риси, здібності та інтереси студентів;

- здорові студенти відіграють роль моделей для наслідування;

- студенти мають можливості налагоджувати дружні стосунки зі здоровими студентами, брати активну участь у громадському житті, проходити соціальну адаптацію.

Інклюзивне навчання не проходить безслідно і для здорових студентів, оскільки перебуваючи в інклюзивному навчальному середовищі, вони вчаться:

- природно сприймати і толерантно ставитися до людських відмінностей;

- налагоджувати стосунки і товариські відносини не лише з однолітками, а й з іншими людьми, які мають вади здоров'я та відрізняються від інших;

- активно співпрацювати та надавати допомогу у навчанні, пересуванні, орієнтуванні у стінах закладу чи на вулиці тощо;

- ставитися до студентів з особливими потребами як до рівних собі, не акцентуючи увагу на хворобі [6].

Інклюзивне навчання певною мірою виконує функції ефективного засобу боротьби проти дискримінаційного ставлення, формування позитивного клімату, створення рівності, формування толерантного суспільства. Останнє відіграє значну роль для функціонування комфортного інклюзивного навчального середовища.

Виховання молоді у дусі толерантності має бути спрямоване на протидію впливу, що викликає почуття страху або відчуження відносно до людей з інвалідністю. З енциклопедії освіти термін „виховання” – це усвідомлене і цілеспрямоване зрощування людини як особистості у відповідності зі специфікою цілей, соціальних груп і організацій, в яких воно здійснюється [5, с. 87]. „Виховання є найбільш ефективним засобом попередження нетерпимості, – йдеться в Декларації принципів толерантності, – виховання в дусі толерантності починається із навчання людей тому, в чому полягають їхні загальні права та свобода, щоб забезпечити здійснення цих прав, та заохочення прагнення до захисту прав інших” [3]. В енциклопедії освіти України розглядається „толерантність у вихованні”, як особистісна якість або як один із принципів гуманістичного виховання [4, с. 88].

Толерантна педагогіка має глибоке коріння ще у поглядах Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковороди, Л. Толстого, В. Сухомлинського, Ш. Амонашвілі та ін. Сучасними дослідниками в галузі педагогічних аспектів формування толерантності виступають: Г. Безюлева, Я. Береговий, Т. Болотіна, Р. Валітова, Б. Гершунський, О. Грива, В. Золотухін, Г. Солдатова, В. Тішков, Ф. Філіппов, Г. Шеламова та ін.

Освітні заклади, що реалізують педагогіку толерантності, створюють зразки взаємовідносин між людьми, які засвоюються вихованцями і стають їхнім внутрішнім орієнтиром для осмислення та поведінки в житті.

Сьогодні толерантність в якості нового типу соціальних відносин набирає обертів і в інклюзивному освітньому середовищі, яке є навчальним закладом зі створеними спеціальними умовами для отримання освіти особами з обмеженими можливостями здоров'я спільно з особами, які не мають таких обмежень. У сучасному українському суспільстві необхідно формувати думку про те, що людина з інвалідністю користується можливостями суспільства і повинна спілкуватися зі своїми здоровими ровесниками. Потрібно робити все для подолання усталених стереотипів сприймання хворої дитини як аномальної, дефективної, а також викорінювати зі свідомості людства рудимент соціальної ексклюзії, яка пригальмовує інтеграцію дитини з особливими потребами до соціуму.

Саме навчання в інклюзивному закладі здатне підготувати майбутніх фахівців соціальної сфери до толерантної поведінки, що передбачатиме відмову від насилля та домінування, прагнення взаємодіяти на основі взаємної згоди та поваги, а також сформувати у студентів толерантну свідомість. Виховання в атмосфері толерантності в інклюзивному середовищі ВНЗ повинно бути спрямоване на протидію впливу, що викликає почуття страху, жалю чи відчуження щодо інших. Воно повинно сприяти формуванню у молоді навичкам незалежного мислення, критичного осмислення і формування суджень, оснований на моральних цінностях. Цілісність, безперервність і системність процесу формування толерантності вимагають побудови відповідного змісту та структури навчально-

виховного процесу, який повинен збагачувати студентів знаннями про особливості толерантного ставлення, формувати ціннісне ставлення до навколишніх.

Концептуально важливим завданням вищої освіти є формування толерантної свідомості і поведінки у студентської молоді. Слід враховувати знання індивідуальних особливостей студентів, їхній статус, особливості виховання в сім'ї, рівень сформованості особистості та ін.; необхідно звертати увагу на національний і етнічний склад, причини проблем та конфліктів, що виникають між студентами, культурні особливості соціуму та ін.

Готуючи фахівця соціальної сфери до роботи в інклюзивному середовищі, вже заздалегідь повинні передбачати формування висококультурної та високоморальної особистості, людини з хорошими комунікативними здібностями, емпатійної та доброзичливої, чуйної, з готовністю надати допомогу та схильну до співробітництва. Ще перебуваючи в ролі студента, він повинен уміти вислухати, зберігаючи терпіння і спокій, сприймаючи свого співбесідника на рівних із собою. Ці риси можуть бути сформовані завдяки створенню толерантного клімату у навчальному закладі. Звичайно толерантна атмосфера навчального закладу не може будуватися лише на студентах. Педагогічний колектив власним прикладом має демонструвати для молодих людей, які формуються у новому оточенні, толерантні риси та правильні взаємовідносини, зокрема, і до студентів з інвалідністю. Взаємодія викладача і студента є одним із найважливіших чинників, які впливають на становлення особистості молодої людини, оскільки дуже багато з того, що людина набуває в студентські роки, залишається з нею на все життя і визначає її життєву траєкторію [9, с. 433].

І. Бех зазначає, що готовність педагога до повного прийняття вихованця зводиться до таких кроків: дозволу йому бути таким, яким він є; уваги до його почуттів, думок і готовності їх почути; готовності до підтримки вихованця, при цьому залишаючись самим собою, розуміючи, що цінності й системи поглядів можуть не збігатися; готовності ділитися власними цінностями і поглядами, сприяючи можливості розуміння себе вихованцем; поваги до позиції вихованця, віри в його сили й можливості; готовності до відкритості та прийняття нового професійного і життєвого досвіду.

Тільки будучи уважним до почуттів, переживань, до внутрішнього світу дітей, педагог може розраховувати на те, що вони будуть також уважними й чуйними до його проблем і проблем інших людей. Тож говорити вихователю з дітьми слід так, як би він хотів, щоб вони говорили з ним. Педагог має чітко відповісти у цьому зв'язку на низку запитань:

1. Яким мене бачать мої вихованці?
2. Чи відчують вони мою любов?
3. Чи вважають вони, що я їх розумію?
4. Чи є у них підстави вважати мене людиною справедливою, доброю, чуйною?
5. Чи подобається їм те, як я з ними спілкуюсь?
6. Чи хотів би я, щоб вони так розмовляли зі мною, як я з ними?
7. Чи хотів би я, щоб мене зараз виховували так, як я їх?
8. Від чого вони потерпають, чи знаю я про ці переживання, чи навіть не здогадуюсь? [2, с. 72].

З усією очевидністю можна стверджувати, що тільки терпимий відносно до інших і до себе педагог може створити певні умови для формування толерантності студентів. Самовдосконалення, яке відбувається в результаті глибокої рефлексії та роботи педагога над собою, сприяє розвитку емпатії. Більш того, толерантний викладач, який сам відмінно володіє навичками безконфліктного спілкування, створюючи на заняттях атмосферу взаємодовіри та невимушеності набуває авторитет в очах вихованців. Без авторитету немає хорошого сприйняття вихованцями знань, ні їхньої мотивації на роботу, ні уваги до педагога, як до особистості.

Г. Безюлева розглядає риси толерантного педагога, який:

- усвідомлює, що його сприймають, як приклад для наслідування;
- засвоює і застосовує відповідні навички для продовження діалогу і мирного вирішення конфлікту;
- заохочує творчі підходи до вирішення проблем;
- забезпечує умови для спільної конструктивної активності учасників освітнього процесу і для особистісних досягнень, категоричний до агресивної поведінки чи загострення суперництва;
- вчить мислити критично і вміє цінувати позиції інших, при цьому чітко формулює власну позицію щодо спірних питань;
- цінує культурне розмаїття та створює умови для визнання культурних відмінностей і їх прояви в житті.

Дослідниця вважає толерантність ознакою майстерності та фактором професійного нестаріння педагога [1, с. 107].

Отже, власна поведінка педагога відіграє неабияку роль при підготовці майбутніх фахівців і є прикладом для наслідування.

Навчаючись у закладі інклюзивного типу, майбутні фахівці соціальної сфери засвоюють норми і цінності того середовища, в якому вони перебувають. Завдання навчального закладу – оптимізувати стосунки в мікросередовищах (академічна група, курс, відділення), зокрема завдяки толерантному ставленню, що в подальшому сприятиме формуванню демократичної особистості, визнання рівності, відкритості, взаємодопомоги, низькому рівню тривожності, активної життєвої позиції і відчуття відповідальності за ін. Виступаючи, свого роду, координатором соціальних процесів в інклюзивному середовищі, толерантність сприяє суб'єкту самозберігати себе через активне прийняття інших у всьому різноманітті.

Виховання в дусі толерантності при підготовці студентів до майбутньої професійної діяльності дозволить сформувати чуйних і відповідальних фахівців, відкритих до сприйняття інших, здатних цінувати свободу, поважати людську гідність та індивідуальність, запобігати конфліктам або розв'язувати їх ненасильницькими методами.

Список використаної літератури:

1. Безюлева Г. В. Толерантность : взгляд, поиск, решение / Г. В. Безюлева, Г. М. Шеламова. – М. : Вербум-М, 2003. – 168 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості : [У 2 кн.] Кн. 1 : Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: наук. вид. / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 280 с.
3. Декларація принципів толерантності. Схвалена Генеральною конференцією ЮНЕСКО на її XXVIII сесії в Парижі прийнята 16 листопада 1995 року.– К., 2000 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.tolerance.org.md/rom/docs/decl_u.htm.
4. Енциклопедія освіти / [голов. ред. В. Кремень]. – К. : – Юрінком Інтер, 2008.
5. Закон України „Про освіту”[Електронний ресурс]. – К., 1991. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.
6. Інклюзивний підхід як основа освіти для всіх дітей // Завуч. – 2008. – №2.– С. 9–10.
7. Колупаєва А. Інклюзивна освіта : реалії та перспективи : [монографія] / Л. Колупаєва. – К. : „Самміт-Книга”, 2009. – 272 с.
8. Кольченко К. О. Вища освіта в Україні: від інтеграції до інклюзії / К. О. Кольченко, Г. Ф. Нікуліна // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами : Зб. наукових праць. – № 4 (6). – К. : Університет „Україна”, 2007.
9. Туркот Т. І. Педагогіка вищої школи : [навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів] / Т. І. Туркот. – К. : Кондор, 2011. – 628 с.

**Рецензент – д. пед. н., професор, ректор
Хмельницького інституту соціальних технологій Університету „Україна” М. Є. Чайковський**